

EL «CÒDEX DE TORTOSA» I ELS TESTAMENTS DELS COMTES DE LA CASA DE BARCELONA

FREDERIC UDINA MARTORELL

Durant els llargs anys (1941-1982) en què vaig estar a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, sempre em va cridar l'atenció un manuscrit que es guardava a la caixa forta;¹ aquest còdex havia ingressat a l'arxiu poc abans de la meua incorporació al centre arxivístic i provenia de l'arxiu històric del Palau de Justícia de Barcelona, on es guardava encara documentació judicial de l'Edat Mitjana i sobretot de l'Audiència borbònica. Ens referim al manuscrit que des del seu ingrés es va denominar «Códice de Caspe» suposant que havia estat demanat pels compromissaris que decidiren el cèlebre Compromís de Casp.

Aquest interès meu va determinar que en tragués notes amb la intenció de fer-ne una publicació per part de l'arxiu, projecte, però, que no va arribar a quallar. De l'esmentat còdex en parlà breument el meu recordat antecessor a la direcció de l'arxiu, J. E. Martínez Ferrando en unes notes sobre ingressos de documents² i en els darrers temps de

1. Efectivament a l'arxiu hi ha una caixa forta, que havia adquirit Ferran Valls i Taberner, durant la seva direcció (1929-1936), en la qual guardaven manuscrits i documents molt valuosos (registres de Jaume I del repartiment de València i de les capitulacions de C. Colom, un portulà, el missal de St. Cugat, i entre altres el «Códice de Caspe»). L'adquisició de la caixa va constituir una compra molt important, car realment en les instal·lacions anteriors a la reforma del 1965, no hi havia cap document que estigués realment segur respecte a un possible robatori.

2. MARTÍNEZ FERRANDO, J.E: *Reformas en el edificio e instalaciones y nuevos*

la meva estada a l'arxiu, jo en donava una petita nota a la guia que vaig publicar.³

Segons ens diu Martínez Ferrando aquest llibre arribà a l'ACA amb tota la documentació del Palau de Justícia, procedent del monestir de Pedralbes, on havia estat salvada de la crema o la pèrdua. La disposició procedia del «Servicio de Recuperación Bibliográfica y Documental», creat per les autoritats franquistes en arribar a Barcelona i d'acord amb la presidència de l'Audiència Territorial de Barcelona.⁴

L'esmentat manuscrit és un còdex escrit amb una preciosa caligrafia, la pròpia de la cancelleria reial, sobre fina vitel·la. Comprèn 69 folis de 26-27×38 cm relligats amb tapes de fusta, folrades de pell, amb les quatre «barres» catalanes i amb ferros daurats. S'hi troben ordenats per vuit capítols (o quaderns), on es copien una sèrie de testaments i documents que il·lustren la successió a la corona d'Aragó.

L'anomenat «Còdice de Caspe» s'escriu a petició dels braços del parlament de Tortosa, com veurem després, que considerarà la necessitat de disposar dels testaments dels reis d'Aragó; el parlament sol·licità als diputats del general de Catalunya el mes de febrer de 1412 la còpia de la dita documentació i fet el treball de transcripció, fou remès als dits braços a la fi del referit mes.

Aprofundint en l'estudi d'aquest manuscrit (essent ja director de l'ACA: 1961-1982) vaig adonar-me que l'esmentat còdex havia estat ordenat pel mestre racional a petició de l'anomenat parlament de Tortosa a base dels pergamins i registres reials guardats a l'arxiu reial de Barcelona. Com a conseqüència, el manuscrit correspondria anomenar-lo el «còdex de Tortosa» i no de Casp, i així l'esmentava a la citada guia.⁵

El manuscrit comença amb els documents de Ramir II, rei d'Aragó, a favor de Ramon Berenguer IV en virtut del seu matrimoni amb Peronella, seguits de la donació que féu aquesta al seu fill Alfons, així

ingresos documentales, al Boletín de la Real Academia de Buenas Letras, vol. XVIII (1945), «separata» 33 pp. També a *El Archivo de la Corona de Aragón*, Barcelona, Aymà, 1944. *Guía abreviada*, Madrid, 1958, p. 62, en parla l'autor.

3. *Guía del Archivo de la Corona de Aragón*, Madrid, Ministerio de Cultura, 1986, pp. 114-115.

4. Vegeu p. 21 de l'article de MARTÍNEZ FERRANDO, citat a la nota 2.

5. Vegeu nota 3.

com el testament de la reina, de Ramon Berenguer IV i d'Alfons I. A continuació segueixen els testaments dels nostres reis fins a Pere el Cerimoniós, a excepció de Pere el Catòlic, que no testà. Segueixen després dos documents sobre la unitat dels regnes de Jaume II i del seu fill Alfons, essent infant. Finalment es recullen dos documents més: la donació del regne de Sicília per Pere el Cerimoniós al seu fill Martí i una clàusula del testament de Martí, rei de Sicília. (Més endavant farem referència a la manca dels testaments de Joan I i Martí l'Humà que no figuren en el nostre còdex.)

El tan repetit manuscrit ens dona una relació molt completa dels testaments reials; la seva publicació, que pensem portar a terme, enriquirà, sens dubte, el valor històric i jurídic de tals documents, que no han estat publicats íntegres i ordenadament en un «corpus». Hi ha però dues aportacions al tema que ens ocupa que cal recollir: una comunicació que llegí al III Congrés d'història de la Corona d'Aragó (celebrat a València el 1923), el director que fou de l'ACA, Rafael Andrés y Alonso⁶ i, més recentment, una molt densa publicació d'Alfonso García Gallo sobre el dret de successió a la Corona d'Aragó.⁷

L'esmentat manuscrit comença amb la diligència administrativa que motivà la seva redacció i que a continuació donem, degudament transcrita:

Transumpta autentica in presenti libro inclusa numerum octo quaternorum continente de ordinacione Magistri Racionalis a suis originalibus et registris regiis reconditis in Archivio Regio Barchinone verbi predicta originalia registra et alia quamplura instrumenta et scripture Patrimonium et iuria regalia trangenna reconduntur. Fuerunt copiata et abstracta ad ingentem et sollicitam instanciam factam per honorabiles Deputatos Generalis Cathalonie Principatus et sex personas eis adiunctas, quibus fuerat facta requisio litteratoria per Parlamentum Brachiorum

6. *Relación de testamentos reales en el Archivo de la Corona de Aragón*, comunicació al III Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, València 1924, «separata» de 52 pp. Algunes cites de l'autor no s'identifiquen avui al nostre Arxiu.

7. GARCÍA GALLO, Alfonso: *El derecho de sucesión del trono en la Corona de Aragón*, a «Anuario de Historia del Derecho Español», vol. XXXV (1966), pp. 3-187. Sembla que el dens article d'aquest historiador del Dret va obeir a un encàrreg de caràcter genealògic-nobiliari, que va rebre l'esmentat autor i que més tard el convertí en un llarg i interessantíssim article.

dicti Principatus Dertuse congregatum pro examinando, noscendo et referando cui competitorum successio Regnorum et Terrarum dicionis Regie Aragonum justo juris iudicio pertinet. Et que sunt tradita per dictum Magistrum Racionalem seu eius lucumententem predictis deputatis et VI. personis XXV die marcii anno a Nativitate Domini MCCCC duodecimo, presentibus Johanne de Fonte Cohoperto notario et sindico Civitatis Barchinone et Bernardo dez Cavall Oficio Magistri Racionalis predicti. (foli 1)

A continuació donarem compte dels vuit quaderns de què està compost l'esmentat llibre:

Legi possunt in quaterno huiusmodi sequencia: Primo, donacio regni Aragonum facta per Dominum Ramirum domino Comiti Raymundo Berengarii. Secundo, renunciacio facta per dictum dominum Remirum de retencionibus appositis in donacione prefixa. Tercio, donacio facta inter vivos per dominam Petronillam uxorem dicti domini Raimundi Berengarii domino Ildefonso, filio suo, de regno Aragonum et Comitatum Barchione. Quarto, donacio causa mortis facta per dictam dominam Petronillam dicto Ildefonso, filio suo, de dictis regno et comitatu. Quinto, sacramentalis condicio Domine Petronille memorate. Sexto, sacramentale testamentum domini Raymundi Berengarii pretitulati. Septimo, testamentum domini Ildefonsi regis preasumpti. (foli 2)

Després de la documentació anunciada, al foli 12 es llegeix:

Prospici possunt in quinterno huiusmodi: Primo, testamentum domini Iacobi primi regis, primi filii domini Petri Regis primi, qui obiit a Morell et non reperitur condidisse testamentum. Secundo, testamentum domini Regis Petri secundi, dicti de Panicar. Tercio, testamentum domini Ildefonsi Regis primi, qui obiit sine filiis et uxore.

Al foli 21 es diu: Adscribitur in quinterno hoc testamentum domini Regis Jacobi secundi.

Al foli 31: Cernitur in quinterno huiusmodi ultimum testamentum domini Alfonsi Regis secundi.

Al foli (correspondria 40): (Testament de Pere el Cerimoniós).

Al foli 50: Exarantur in quinterno hoc: Unio facta per dominum Iacobum Regem de regnis Aragonum et Valencie et Comitatu Barchione. Laudacio facta de unimento eodem per dominum Infantem Alfonsum, primogenitum suum.

Al foli 55: Continetur in hoc quinterno unione per dominum Petrum ultimum Regem facta de regno Maioricarum et insulis Minoricarum et Evice et comitatibus Rossilionis et Ceritanie cum regnis Aragonum et Valencie ac Comitatu Barchione.

Al foli 64: Seriatim hic scribuntur: Primo, donacio facta per dominum Petrum Regem ultimum domino Infanti Martino nato suo de iure regni Sicilie. Secundo, Instrumentum capitulorum factum de donacione pretacta. Tercio, quedam clausula domini Martini regis Sicilie testamenti (?).

Després d'aquesta llarga transcripció donarem un resum de la documentació que hem trobat de les reunions del Parlament de Tortosa durant els mesos de març a maig de 1412.

Segons la documentació que hem pogut consultar sobre les reunions de l'esmentat parlament hem trobat la carta que el parlament trameté als diputats de la Generalitat, datada el dia 24 de febrer de 1412; es diu que sol·liciten «fer trellats autentichs en bona forma per notaris dignes de fe, testificats e ab decret de jutge de tots los testaments dels reys passats e de les unions dels regnes... que sien en l'archiu reial fahents per los drets de successio».⁸

Al cap d'un mes, els diputats de la Generalitat escriuen, el 21 de març al parlament de Tortosa, dient que estan treballant «continuament ab aquella major diligencia» i que «dins breu, Deus volent» serà tramès el material aplegat; manifesten, però, que no han trobat el testament del rei Joan, car no és a l'Arxiu del Palau i que no s'atreveixen a demanar-lo a la reina Violant.⁹

El dia 29 del mateix mes es llegia una carta dels diputats de la Generalitat amb la qual, aquests trametien al parlament còpia autèntica dels testaments i altres documents per tal d'il·lustrar el negoci de la successió¹⁰ i el mateix dia el parlament escrivia a l'arquebisbe de

8. Vegeu vol. III de la *Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón* (en el successiu Co.Do.In.ACA), pp. 78-79, núm. 308.

9. *Ibidem*, p. 122, núm. 325.

10. *Ibm.*, 142.

Tarragona (Sa Garriga) i a Bernat de Gualbes (representant de la ciutat de Barcelona) comunicant-los que havien rebut dels diputats del general els trasllats autèntics que acompanyen i afegeixen que, si calen altres documents, que ho diguin.¹¹

El darrer dia del mes de març els esmentats arquebisbe de Tarragona i Bernat de Gualbes, des del castell de Casp, escriuen al parlament del principat de Catalunya, a Tortosa, manifestant que havien rebut els documents transcrits respecte a les successions que havien tramès des de la Generalitat, però que els cal disposar dels testaments de Joan I, «lo qual podets haver de la reyna dona Yolant» i del rei Martí, «lo qual reheber en Ramon Cescomes e la carta que fonch feta de la disposició de la successió remesa a la justícia rehebuda per lo dit En Comes».¹²

I, fent-se ressò d'aquesta lletra del 31 de març, el 16 d'abril, des de Tortosa, el parlament allí reunit, tramet una carta a la Generalitat, segellada pel bisbe d'Urgell, manifestant que els és necessari disposar dels testaments de Joan I, «lo qual podets haver de la senyora regina Yolant...» i del rei Martí, «lo qual reheber en Ramon Cescomes».¹³ A l'anterior petició, contesten els diputats de la Generalitat que treballen «ab aquella major diligencia e instancia» i que envien el testament del rei Joan segons l'original que té la reina Violant; quant al testament del rei Martí és «en poder d'en Ramon Cescomes, però diu que james non es stat satisfet... Les covinences fetes entre los senyors rey en Joan e lo rey en Pere ja son insertes en lo llibre que us tremettem e maravellam-nos no les hagen vistes aquells senyors que son a Casp».¹⁴

Finalment, el dia 9 de maig de 1412 l'arquebisbe de Tarragona i Guillem de Gualbes (els dos compromissaris a Casp) escriuen al parlament de Tortosa acusant rebut de la seva lletra i del «quern en que ha traslat autentic del testament del senyor Rey En Johan e de la renunciacio, absolucio e difinicio que la senyora reyna de Napols feu...»; els manca, però, la renúncia de la reina de Castella i el trasllat «de la ordenació que lo senyor rey Em Martí feu que succeis a qui per justícia se pertanyerie». Reclamen de nou el testament del rei Martí i ho demanen com «a gran mester».¹⁵

11. Ibm., pp., 144-145.

12. Ibm., pp., 159-160.

13. P. 166, núm 348.

14. Ibm., pp. 184-186.

15. Ibm., pp. 230-231.

Al·ludits i resumits els documents que hem trobat i que fan referència a la redacció del tantes vegades esmentat còdex de Tortosa, així com de la transcripció d'algunes planes del manuscrit, ha semblat que mereixia la pena de pensar en una edició, la qual projectem de portar a terme el meu fill, Antoni Mª Udina i Abelló, professor d'Història Medieval de la Universitat Autònoma, i jo. A aquesta publicació, caldrà que hi hagi un davantal complementari amb els testaments dels comtes de Barcelona, car al dit manuscrit, com ja s'ha dit, només hi ha els de Ramon Berenguer IV i dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona.

Després d'estudiar aquesta qüestió, podrem oferir una edició crítica dels testaments dels primers comtes fins a l'esmentat Ramon Berenguer IV. Ara, en aquest article donarem un avenç d'aquest estudi, que serà extensament exposat a l'edició del còdex de Tortosa.

Haurem de començar amb l'execució testamentària del testament del comte Guifred II, el fill de Guifred I, el Pelós, que no ens deixà testament, o almenys no l'hem trobat. Seguirem després pels altres comtes que ens hagin deixat les seves darreres voluntats, però potser valdrà la pena abans de fer algunes disquisicions sobre la situació dels nostres primers comtes respecte a la seva consciència política.

Quant als documents dels nostres primers comtes, cal no oblidar que aquells són, com la documentació general de l'època, pobres i amb caràcter fonamentalment particular i privat i malgrat això, Guifred I, el Pilós, que, com hem dit, sembla que no deixà testament, deuria repartir d'alguna manera els seus honors, car els seus fills apareixen governant distints comtats que havia tingut el seu pare: Guifred II (Barcelona), Sunyer (id. després), Sunifred (Urgell) i Miró (Cerdanya i Besalú). Això plantejaria el problema de si el comte Pilós tenia ja un concepte patrimonial del càrrec que havia rebut de Carles el Calb i de Lluís el Tartamut, o bé, per manca d'aquesta consciència, sense cap mena de testament, els fills, davant la mort inesperada del comte lluitant contra els sarraïns, es varen repartir els comtats.

Certament ens inclinàriem a creure en una manca de consciència política per part dels comtes i això vindria confirmat amb el mateix document testamentari del primer comte (de Guifred II) de la casa de Barcelona, en què no es parla de la successió dels seus honors i es limita a deixar una sèrie de béns a esglésies i monestirs; malgrat tot, hi ha quelcom que es pot entendre de caràcter polític, encara que també de caràcter econòmic: el terç de la moneda que tenia per concessió reial i deixava a Vic.

Així doncs, repetim que aquests primers comtes no tenien una clara consciència del seu poder polític en els seus honors, en el seu càrrec; cal tenir en compte que la situació política dels nostres comtes donava lloc a una consciència ben clara de la seva dependència dels reis de França, i això que diem vindria reforçat pel fet que el primer comte que deixa als seus fills els comtats que governava fou precisament Borrell II, que va trencar la dependència amb els Capets.

Després d'aquest *excursus* sobre el pensament dels nostres comtes, passem ja a exposar breument la situació testamentària dels primers comtes de la Casa de Barcelona:

Ja hem dit que no tenim documentació d'aquest caràcter respecte a Guifred I i sí en canvi del seu fill, Guifred II (Guifred Borrell); aquest morí l'any 911 i conservem l'execució testamentària. Tinguérem el gust de publicar el document en editar la meua tesi doctoral l'any 1951.¹⁶ Aquesta execució testamentària és la primera mostra d'un llegat comtal. Aquest document és una mostra ben clara de les execucions testamentàries: en aquestes apareixen els marmessors jurant la voluntat del difunt i consignant els béns que deixaven a les distintes esglésies i monestirs. A l'edició que preparem hi figuraran les distintes versions amb els comentaris i crítica convenients.

Del germà de Guifred II, Sunyer, no tenim cap document testamentari i malgrat que l'hem buscat, ens hem d'acontentar amb les paraules negatives que ja va donar Pròsper de Bofarull:¹⁷ «Ignoramos

16. *El Archivo condal de Barcelona*, Barcelona, CSIC, 1951, doc 33. Com diem a la nostra publicació, a la *Marca Hispanica* es publicava l'execució testamentària fragmentàriament; també el Canonge Ripoll publicà el document original de l'Arxiu de la Catedral de Vic: *Testamento sacramental de la vizcondesa Richildis*, Vich, 1826 i a la p. 6 transcriu el corresponent a Gifred II (Agraïm al nostre estimat col·lega Mn. Pladevall l'haver-me facilitat aquesta publicació). Recentment s'ha publicat també en el *Cartulari de la Catedral de Vic*, núm 55, pp. 51-55, on es reproduïx, a més, la que publicarem a *El Archivo condal*...

Ja ens cridà l'atenció, quan publicarem en aquest llibre l'esmentada execució testamentària, aquesta manca de responsabilitat político-testamentària; i això encara més tenint en compte que Guifred I era el primer que ho hauria d'haver fet, car si ell rebé dels reis de França els comtats, a la seva mort les circumstàncies havien canviat amb la base del principi de l'hereditat (vegeu aquestes qüestions a l'interessantíssim article de Ramon d'Abadal: *Un gran comte de Barcelona preterit: Guifré Borrell [897-1911]*, a «Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad de Barcelona», núm. V, Barcelona [1964], pp. 81-130. Vegeu pp. 102-111).

17. *Los condes de Barcelona vindicados*, Barcelona 1836, vol. I, p. 120.

las últimas disposiciones testamentarias del marqués Suniefredo respecto a sus hijos».

Miró, fill de Sunyer, que degué governar amb el seu germà Borrell, no ens deixà tampoc testament, però sí execució testamentària, car els seus almoners o marmessors —Borrell el comte, Pere, el bisbe de Barcelona i Landeric, abat del monestir de Sant Cugat— manifesten que el comte Miró els manà la distribució dels seus béns que detalladament s'esmenten. La data d'aquesta execució és de 21 de desembre del 966. Tampoc en aquesta documentació hi trobem cap llegat de tipus polític. Aquest document ha estat publicat recentment al *Diplomatari de la Catedral de Barcelona*, del qual és autor el Dr. Àngel Fàbrega.¹⁸

L'altre fill de Sunyer, Borrell II, és el primer comte de Barcelona del qual conservem el testament; ja ens el va donar Bofarull, després d'haver-ho fet l'autor de *Marca Hispànica*.¹⁹ El nostre comte, que ho era de Barcelona i d'Urgell, deixà els seus comtats als seus fills Ramon Borrell, que heretà el comtat de Barcelona, i Ermengol, que el succeí a l'Urgell.

Davant d'aquest testament lliurat pel comte Borrell II, ens trobem amb un document testamentari amb tots els seus requisits: intitulació del propi comte i a continuació les deixes dels seus honors, dels seus càrrecs, de comte: a Ramon Borrell el comtat de Barcelona i a Ermengol el de l'Urgell, es citen també els marmessors convenients. El testament és extens amb una sèrie de deixes a distintes i nombroses esglésies i monestirs.

L'esmentat testament està datat el dia 24 de setembre de l'any 993, que sembla que és l'any que morí el comte, malgrat que generalment es dona la data de l'any anterior —992— com el de la seva mort. Aquesta rectificació la devem a l'historiador benedictí, dom Cebrià Baraut, que es recolza en la documentació de l'arxiu de la Seu d'Urgell.²⁰

Tenim també, encara que parcialment, les darreres voluntats del

18. Vegeu el document núm. 89. El *Diplomatari* ha estat editat, en el seu primer volum, a Barcelona, el 1995.

19. Bofarull, op. cit., vol. I, p. 175. El testament que originàriament es trobava al Cartoral de la Seu d'Urgell, d'on el consultà l'autor de la *Marca Hispànica*, ha estat recentment publicat a «Urgellia», amb el núm 232, així com al Cartulari de la Catedral de Vic, núm 142.

20. «Urgellia», III (1980), p. 15.

comte Ramon Borrell; no es conserva el seu testament, però, en canvi, posseïm una versió de l'execució testamentària a favor de Sant Pere de Vic. El comte va morir el 1017 i la seva vidua, Ermessinda, i altres amoiners, signen, el dia 12 de novembre de 1018, l'esmentada execució.²¹

El testament de Berenguer Ramon ens el donà l'esmentat autor segons la transcripció que ens n'havia deixat el canonge Ripoll de Vic. Es tracta d'un veritable i complet testament, justificant-lo pel viatge que pensava fer a Roma; esmenta el seu fill «majorem» Ramon (el futur Ramon Berenguer I, el Vell) al qual deixa els comtats de Girona i Barcelona fins al Llobregat i a un altre fill, de nom Sans, el comtat de Barcelona des del Llobregat fins a les terres dels pagans: a un altre fill seu, Guillem, el comtat d'Ausona. El testament és del 30 d'octubre de 1032. D'aquest comte a més conservem la publicació sacramental, datada el 23 de juliol de 1035, l'any de la seva mort.²²

De l'esmentat comte Vell, que, com se sap, pogué reunir de nou tots els comtats paterns, conservem l'adveració sacramental testamentària corresponent, gràcies també al reputat Director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.²³

Ramon Berenguer I, el Vell, deixà els seus comtats als seus dos fills Berenguer Ramon i Ramon Berenguer, segons van manifestar els marmessors del seu testament, quan donen compte de la voluntat del comte Vell el 12 de novembre de 1076.

Però les notícies que hem donat dels darrers comtes de Barcelona no poden ésser continuades amb els dos germans, tal vegada bessons, fills de Ramon Berenguer I, car cap dels dos no deixà cap mena de llegat testamentari, la qual cosa té explicació per la sobtada mort de Berenguer Ramon, assassinat l'any 1082, i per l'anada possiblement a exili del germà, el Fratricida. I, per tant, hem d'arribar al govern del fill assassinat, Ramon Berenguer III, el Gran.

Aquest comte, a diferència, com acabem de dir, del seu pare, el Cap d'Estopes i el seu germà, el Fratricida, ens deixà un testament,

21. *Liber dotationum*, fol. 138v, *Diplomatari Abat Oliba*, doc. 57.

22. *Ibidem*, vol. I, p. 252. Aquest document va estar publicat també pel canonge Ripoll, de Vic, a l'opuscle 8 (1821) i es conserva en pergami a la catedral de Vic, doc. 2147. A la Biblioteca de Catalunya s'hi troba el document original, sign. 2-VIII-2.

23. Bofarull, II vol. pp. 41-45. També Miquel Rosell a *Liber Feudorum Maior*, núm. 492, i a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Canc. pergs. de Ramon Berenguer II, núm. 9.

per cert molt llarg i complet, el qual ha estat conegut bibliogràficament, almenys des del segle XVII amb l'obra tan consultada de Pierre de Marca i després per Bofarull i més recentment per Miquel Rosell.²⁴ Però a més posseïm també el pergami que conserva l'Arxiu de la Corona d'Aragó²⁵ i com a complement del testament l'execució testamentària que es conserva també a l'Arxiu de Barcelona.²⁶

Del darrer comte, que, com els que hem vist fins ara, no va atènyer l'altra titulació de rei, Ramon Berenguer IV (que s'acontentà amb el de Príncep), posseïm el seu testament en la forma d'adveració sacramental i que va recollir Bofarull, així com Miquel Rosell.²⁷ L'esmentada execució es conserva encara a l'arxiu de la Corona d'Aragó.²⁸ Però a més una transcripció amb totes les garanties la podem llegir en el «Còdex de Tortosa» que hem citat tantes vegades.

Amb això posem punt final al nostre estudi d'aquest article, però aprofundirem en les qüestions dels testaments comtals i sobretot dels reials de la casa de Barcelona a l'estudi que estem elaborant, amb el meu fill Antoni M^a, i que apareixerà quan publiquem la transcripció sencera del tantes vegades esmentat «Còdex de Tortosa».

24. A la *Marca Hispanica*, núm 381 i a Bofarull, op. cit., pp. 176 i sgts. Al *Liber Feudorum*, núm 493.

25. Arxiu de la Corona d'Aragó, Canc. pergs. de Ramon Berenguer III, núm. 6

26. Ibidem, núm. 316.

27. Bofarull, op. cit., vol II, pp. 207 i sgts., i al *Liber Feudorum*, núm 49

28. Arxiu de la Corona d'Aragó, Canc, pergs. d'Alfons I, núm. 1.

